

Soukromé rezervace na území ČR. Jejich seznam viz www.casopis.ochranaprirody.cz (orig. Lucie Poláková).

„Soukromé rezervace“ v České republice

Pavel Pešout

Náš právní řád nezná pojem „soukromá rezervace“, přitom se s tímto výrazem setkáváme čím dál častěji. Jde totiž asi o nejvýstižnější pojem pro soukromé úsilí o ochranu přírody na určitém území. Proč se soukromá osoba rozhodne pro ochranu konkrétního území či objektu z vlastní iniciativy? Samozřejmě často se motiv příliš neliší od motivů zakladatelů prvních soukromých

rezervací u nás před téměř dvěma sty lety – tedy snaha ochránit část krajiny či lokalitu z důvodů převážně estetických. Významným důvodem je ale dnes u mnohých zakladatelů soukromých rezervací potřeba chránit vybraná území pro jejich přírodovědné či kulturní hodnoty. Kolik máme nyní v ČR soukromých rezervací? Kde je najdeme a kdo je zřizuje? Na to se snaží odpovědět tento článek.

Mezi první soukromé snahy o ochranu přírody patří vyloučení lesů na Velkém a Malém Bezděžu z běžného hospodaření již v r. 1833. Foto: P. Pešout

Z historie soukromých rezervací

První přírodní rezervace byly u nás zřizovány především z iniciativy osvědčených vlastníků půdy již v první polovině 19. století. K těm nejstarším patří Týřovské skály na Křivoklátsku (v roce 1826 vylučuje velkostatek Veltrusy z hospodářského plánu lesní porost s hnízdní kolonií havranů, po roce 1833 byl vyňat z běžného hospodaření Velký a Malý Bezděz, 28. 8. 1938 byly ochráněny zbytky pralesů v Novohradských horách). Celkem bylo do roku 1918 na území dnešní České republiky soukromými vlastníky zřízeno (či tradováno) 23 chráněných území (Pešout 2013).

V tomto období se rozvíjí také spolková ochrana přírodního a kulturního dědictví. Vznikají první okrašlovací spolky (Kutná Hora – první okrašlovací spolek, r. 1861; Prostějov – první okrašlovací spolek na Moravě, r. 1873; Polská Ostrava – první okrašlovací spolek ve Slezsku, r. 1893) v r. 1904 sdružené do Svazu pro okrašlování a ochranu domoviny (v roce založen se jmenoval Svaz českých spolků okrašlovacích v Království českém, od r. 1905 Svaz českých okrašlovacích spolků v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, od r. 1909 Svaz českých spolků pro okrašlování a ochranu domoviny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku a od r. 1918 až do svého zániku v r. 1951 působil

pod názvem Svazu československých spolků pro okrašlování a ochranu domoviny v Praze), který se programově od r. 1909 věnoval ochraně cenných území (Ptáček 2004).

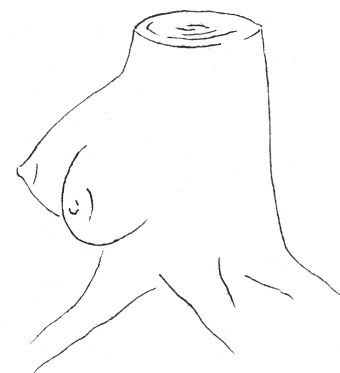
Svaz pro okrašlování a ochranu domoviny byl ve své době bezesporu nejvýznamnější nestátní institucí věnující se ochraně přírody a krajiny. Okrašlovací a turistické spolky aktivně působily také v oblastech osídlených německou menšinou.

I mnohé další dobrovolné spolky se zaměřovaly na ochranu vybraných cenných přírodních území. Od svého založení v r. 1912 se ochraně přírody věnovala Česká botanická společnost, v jejíž prospěch bylo státem v r. 1923 vykoupeno a v rámci pozemkové reformy 16. 4. 1935 jí přiděleno naleziště koniklece jarního u Vlkova. Rezervaci na Šibeničním vrchu u Mikulova k ochraně stepního ovsa zřídila dohoda s městem Mikulov c.k. Zoologicko-botanická společnost ve Vídni (Procházka 1917). Mezi vlastivědné společnosti vlastníci soukromou rezervaci patřila Krajinná musejní společnost v Litovli, která byla od r. 1911 majitelem Mladečských jeskyní včetně okolí. Také sdružení turistů patřila mezi organizace usilující o ochranu konkrétních přírodních a kulturních památek. Např. severočeský „Excursions-Club“

dosáhl již v r. 1895 ochrany území „Hollengrund“ u České Lípy (dnes NPP Peklo) či Vrkoče u Ústí nad Labem (dnes NPP Vrkoč). Klub československých turistů dokonce vlastnil 570 ha pozemků za účelem péče o památky přírodní a historické (Čeřovský 2004).

Po vzniku samostatného československého státu v r. 1918 byla rozvíjena státní ochrana přírody a nová chráněná území byla zřizována především v rámci první pozemkové reformy, realizované prostřednictvím záborového, přidělového a náhradového zákona. Přestože vydávané akty se jmenují většinou „dohoda“, šlo vždy o vrchnostenské rozhodnutí státního pozemkového úřadu. Úroveň zajištění ochrany přírody prostřednictvím pozemkové reformy byla ze strany odborné veřejnosti kritizována. Např. Procházka (1926) přímo uvádí: „...jak nás zkušenost poučila“, za pozemkové reformy „památkám se v každém případě daří hůře, než pokud byly v soukromých rukou“. Možná i proto byla i v tehdejší době považována za perspektivní formu ochrany území dohoda o ochraně lokality s vlastníky, využívaná však byla jen zřídka.

I v nelehkém období druhé světové války byla nestátní ochrana přírody rozvíjena. Zmínit je třeba zejména činnost moravské odbočky Svazu pro okrašlování a ochranu domoviny, která ve 30. a 40. letech zřídila formou dohody s vlastníky nebo jinak 46 soukromých rezervací. Dohodou o náhradě za ušlý zisk bylo zřízeno 17 rezervací (např. Větrníky – dnes NPR), četná území byla ochráněna formou dlouhodobé nájemní smlouvy (např. Nosperk u Němčiček – dnes PR či les Zlobice u Kuřimi – dnes PP). Pozornost si zasluhuje ochrana vápencové stepi Čebínka (k.ú. Čebín u Brna) formou

kreslil Jan Steklík

dobrovolné dohody s těžařskou společností (lokalita byla v 60. letech minulého století zničena těžbou vápence). Mimořádným úspěchem bylo vykoupení Mohelenské hadcové stepi Svazem 17. 3. 1944. Cena za 41,32 ha rezervace činila 113 990 K a výkup od Obce Mohelno byl financován z výtěžku dobročinné „Jubilejní loterie“ uspořádané u příležitosti 40 let od založení Svazu (Buček in Pešout 1998).

Doba komunismu

Období komunismu znamenalo konec soukromoprávních snah v ochraně přírody a krajiny. Nástup totalitního režimu ukončil v r. 1951 také půlstoletí trvající úspěšnou činnost Svazu pro okrašlování a ochranu domoviny (Ptáček 2004). Vznik nové nestátní organizace sdružující dobrovolníky v ochraně přírody byl nelehký. Stal se jí v r. 1958 TIS – nezávislé sdružení přátel přírody (tehdy pod názvem „Sbor ochrany přírody Společnosti Národního musea v Praze“). Ten však byl v období normalizace v r. 1979 rozpuštěn (Leiský 2004). V roce 1974 se zrodila v rámci režimního SSM „Akce Brontosaurus“, která se mj. věnovala zajišťování péče o vybrané lokality (Činčera, Fraňková 2004). 11. 9. 1979 vzniká Český svaz ochránců přírody (ČSOP), který se stal brzy platformou pro četné dobrovolnické aktivity v oblasti praktické ochrany přírody a památek i ekologické výchovy (Barták, Moravec 2004, Moravec 2009). Všechny zmíněné organizace se snažily (v mezích umožněných tehdejším právním řádem) o získávání užívacích práv k pozemkům v cenných přírodních lokalitách a ohroženým památkám.

Soukromé rezervace v současnosti

V České republice není pojem „soukromá rezervace“ v právu ochrany přírody a krajiny zakotven. Byl se často používá, vždy jde o území chráněná výhradně prostřednictvím vlastnického či jiných užívacích práv k pozemkům či stavbám. Když chceme zjistit, kolik vlastně v České republice existuje takto chráněných území, musíme si vymezit, co soukromou rezervací rozumíme. Soukromou rezervací lze definovat následujícím způsobem: *Část přírody či kulturní památka chráněná výhradně z vůle nestátního vlastníka či s jeho souhlasem jinou nestátní osobou.* V současné době u nás soukromé rezervace zřizují fyzické osoby

a nestátní právnické osoby (převážně spolky), celkový počet takto chráněných lokalit činí přibližně 573. Přesný údaj nelze zjistit, jelikož centrální evidence pochopitelně neexistuje a do přehledu mohla být zahrnuta pouze ta území, u kterých soukromá osoba svou vůli o jejich ochraně šířeji publikovala. Soukromé rezervace jsou rozestý po celém území ČR, v některých územích (Střední Poohří, Liberecko, Královéhradecko, Podblanicko, Vysočina, Svitavsko, Přerovsko, Hostýnské vrchy, Uherskohradištsko) je jejich koncentrace vyšší z důvodu existence aktivních pozemkových spolků (viz mapa). Také obce tradičně chrání a pečují o cenné přírodní lokality často plnící rekreační funkce, tyto však do přehledu nebyly zařazeny.

Zřizovatelé soukromých rezervací využívají k ochraně celé škály užívacích práv k pozemkům a stavbám; od vlastnictví a držby přes výpůjčky a nájmy až po právně nevymahatelné gentlemanské dohody o ochraně lokalit. Na rozdíl od řady zemí však v ČR není dosud více rozšířeno využívání věcných břemen k ochraně cenných území. Po zdolání řady administrativních překážek bylo první věcné břemeno tohoto typu zřízeno po dohodě se soukromým vlastníkem v r. 2010 pro ochranu pralesa Jehliště ve prospěch ČSOP Vlašim (Klaudys 2011, Šimová, Šíma 2012).

Je zřejmé, že zajištění dostatečné péče o lokality pouze s využitím užívacích práv může být v řadě případů dostačující.

Vybrané milníky v historii soukromých rezervací v České republice:

- 1826** Zřízení prvního chráněného území a zároveň prvního chráněného území pro ochranu vybraného druhu – hnízdní kolonie havranů ve Veltruském parku
- 1838** Zřízení první přírodní rezervace Jiřím F. A. Languerval-Buquoyem na jeho panství v Novohradských horách /dnešní NPR Žofínský prales/ (Procházka 1917)
- 1858** Zřízení první vědecky motivované a sledované přírodní rezervace Janem Adolfem II. Schwarzenbergem na jeho panství na Šumavě /dnešní NPR Boubín/ (Procházka 1917)
- 1861** Založení prvního okrašlovacího spolku (v r. 1861 v Kutné Hoře)
- 1895** Severočeský spolek „Excursions-Club“ dosáhl ochrany území „Hollengrund“ u České Lípy /dnes NPP Peklo/ (Procházka 1926)
- 1895** Ochrana první přírodní lokality ze strany samosprávy, když Ústí nad Labem rozhoduje na návrh Excursions-Clubu o ochraně vrchu Vrkoč /dnešní NPP Vrkoč/ (Procházka 1926)
- 1898** Rudolf Korb kupuje vytěžené lesní pozemky na vrchu Dubina u Stvolínek s cílem je ponechat přírodním procesům, zakládá zde tzv. „Boží zahradu“ / první území silně ovlivněné člověkem úmyslně ponechané přirozenému vývoji/ (Procházka 1917, Kuhn 2000)
- 1904** Založení Svazu pro okrašlování a ochranu domoviny
- 1911** Krajinná musejní společnost v Litvli se stává vlastníkem Mladečských jeskyní (Čeřovský 2004)
- 1923** První případ výkupu z veřejných zdrojů ve prospěch spolku – vykoupení přesypu Kozí vršek u Vlkova z důvodu ochrany koniklece jarního státem (MŠANO) ve prospěch tehdejší Československé botanické společnosti (Procházka 1926, Pešout 2013)
- 1944** Největší spolková akvizice v první polovině 20. století – vykoupení Mohelenské hadcové stepi Svazem pro okrašlování a ochranu domoviny, a to z výtěžku loterie (Buček in Pešout 1998)
- 1958** Vznik Sboru ochrany přírody Společnosti Národního musea v Praze
- 1979** Založení Českého svazu ochránců přírody

Pastva ovcí na Velké homolce, soukromé přírodní rezervaci u Vimperka. Entomologicky cenná pastvina byla částečně vykoupena Českým svazem ochránců přírody v r. 2014. Foto: J. Hromas

Soukromí vlastníci chránící přírodu

Jak je uvedeno výše, první soukromé rezervace zřizovali právě osvícení vlastníci. V současné době, kdy je vybudována hustá soustava chráněných území, je pochopitelně cílená dobrovolná snaha soukromých vlastníků o ochranu přírody na části svého majetku spíše ojedinělá.

Mezi takové vlastníky patří L. Pospěch z Uherského Brodu vykupující postupně v průběhu více jak deseti let – za finanční prostředky z rodinného rozpočtu – přírodovědně cennou lokalitu Vlčí prameny v Bílých Karpatech, o kterou i pečuje, provádí zde sledování biodiverzity a zajišťuje osvětu návštěvníků. Samozřejmě je zde třeba zmínit souhlas několika tisíc vlastníků s ochranou vlastních pozemků daný pozemkovým spolkům. Sice z „jiné škatulky“, nicméně blízké je přijímání závazků, které na sebe bere vlastník ve veřejnoprávních smlouvách uzavíraných s orgány ochrany přírody.

Soukromé rezervace neziskových organizací

Neziskové organizace navázaly na bohatou historii spolků v českých zemích a hned po společenských změnách v r. 1989 se snažily prioritně

k územím ve své péči získávat vlastnická či jiná uživatelská práva (blíže viz např. Kašpar 2010). V čele těchto snah byl od počátku Český svaz ochránců přírody (blíže viz článek „Pozemkové spolky – perspektivní ochrana přírody“ v tomto čísle Ochrany přírody). V současné době je v ČR akreditováno 61 pozemkových spolků chránících 564 lokalit o celkové ploše více než tři tisíce hektarů. V 34 případech jde o pobočné spolky ČSOP, zbývajících 27 jsou samostatné organizace (např. spolky Anthericum, Čmelák, Hamerský potok, Jizersko-Ještědský horský spolek, Lunaria, Meluzína, Mokřady, ČSOP – pobočka na Vysočině, Sagittaria, Zamenis ad.). Pozemkové spolky se nesoustředí jen na ochranu přírodního, ale i kulturního dědictví.

Vedle neziskových organizací akreditovaných jako pozemkové spolky se i některé další neziskové organizace snaží chránit vybraná cenná území prostřednictvím užívacích práv k pozemkům. Např. na Vysočině působí spolek Sdružení Krajina, zaměřený především na péči o mokřadní louky na úctyhodné ploše 227 ha, ze které 34 ha vlastní. Především na ochranu tzv. bílých strání v Českém středohoří se zaměřuje spolek Arnika, o řadu cenných lokalit pečuje pozemkový spolek Koniklec. Soukromou ornitologickou rezervaci „Ornitologický park Josefovské louky“ buduje již řadu let Česká

společnost ornitologická v nivě dolního toku řeky Metuje (Hromádka M., Kult J. 2010, 2011, Vermouzek 2012).

Závěr

Stojí za to se fenoménem soukromých rezervací u nás podrobněji zabývat? Určitě. I přes konsolidovanou státní ochranu přírody chránící přírodu a krajinu ať již přímo nebo prostřednictvím pověřených obcí a krajů, zůstává bez péče a ochrany celá řada významných lokalit. Významná příležitost k většímu rozvoji spolupráce státní ochrany přírody a soukromých snah je také v péči o stávající zvláště chráněná území (zejména nenárodní), významné krajinné prvky a samozřejmě skladebné části územního systému ekologické stability. Za cenné připomínky k textu děkuji Janu Moravcovi, Janě Hůlkové a Kateřině Dostálové.

Autor pracuje jako náměstek ředitele AOPK ČR

Zřídili jste soukromou rezervaci a v tomto příspěvku není o Vás zmínka, ani není Vaše lokalita vyznačena na mapě soukromých rezervací? Napište nám o svém projektu do redakce.

Hlaváček jarní v soukromé rezervaci Zázmoniky u Bořetic (navazuje na stejnojmennou přírodní rezervaci), kterou postupně vykupuje ze sbírky Místo pro přírodu spolek Sdružení pro venkov. Foto: J. a J. Schneiderovi